

Ернст Теодор
Амадей Гофман
Володар бліх

Харків
«ФОЛІО»
2024

ПРИГОДА ПЕРША

Вступ,

*з якого прихильний читач дізнається про життя пана
Перегрінуса Тиса якраз стільки, скільки йому треба знати.*

*Свят-вечір у палітурника Леммергірта
на Кальбахській вулиці і початок першої пригоди.*

Дві Аліни

Жив собі колись... але який автор за наших часів зважить-ся ще почати так свою розповідь! «Застаріло! Нудно!» — вигукує прихильний, чи, швидше, неприхильний читач, що, за мудрою порадою давнього римського поета, хоче, щоб його зразу ввели *medias in res*¹. Його поймає таке почуття, наче до нього прийшов балакучий гість, усівся й відкашлюється, лаштуючись почати свою нескінченну розповідь, — і він сердито згортає книжку, щойно розгорнувши її. Видавець чарівної казки про Володаря бліх, щоправда, вважає, що такий початок дуже добрий, властиво, навіть найкращий для будь-якої розповіді, недарма ж найуміліші оповідачі казок, — няньки, бабусі тощо, саме так споконвіку їх починали; та оскільки кожен автор переважно пише для того, щоб його читали, то він (цеб-то названий вище видавець) зовсім не хоче позбавляти прихильного читача радості й справді бути таким читачем. Тому він без зайвої балаканини зразу ж повідомляє йому, що в того самого Перегрінуса Тиса, про дивну долю якого йтиметься в цій казці, ще жодного свят-вечора так не колотилося серце від тривожного, радісного очікування, як саме того свят-вечора, з якого почнеться наша розповідь про його пригоди.

Перегрінус очікував свят-вечора в темній кімнатці, що прилягала до парадної зали, де для нього завжди готували

¹ В суть справи (лат.).

різдвяні подарунки. Він то нечутно ходив з кутка в куток, то на мить спинявся біля дверей, прислухаючись, що за ними робиться, то тихо сідав у кутку і, заплющивши очі, вбирав у себе дивовижні запахи марципанів і тістечок, які пробивалися з зали. Коли ж він знов швидко розплющував очі, його засліплювали яскраві промені світла, що стрибали по стіні, просочуючись крізь шпарку в дверях, і по тілу його перебігало дивне, солодке тремтіння.

Нарешті задзвонив срібний дзвоник, двері до зали розчинилися, і Перегрінус кинувся в ціле море мерехтливого світла від барвистих різдвяних свічок. Наче вкопаний, зупинився він перед столом, на якому гарно, рівненько були розкладені найчудесніші подарунки, і тільки гучне «О-о-о!» вихопилося з його грудей. Ніколи ще різдвяна ялинка не родила так рясно: геть усякі, які лише бувають на світі, ласощі, і серед них золоті горіхи та золоті яблука з саду Гесперид, висіли на її вітах, що ажгнулися під тим солодким тягарем. Годі описати всі виставлені там найцікавіші іграшки, чудесне олов'яне військо, такі ж самі лови, розгорнуті книжки з малюнками тощо. Він ще не зважувався навіть доторкнутися до котрогось із подарованих скарбів і тільки намагався стримати свій захват, при звичаїтись до радісної думки, що все це справді належить йому.

— О мої любі тату й мамо! О моя добра Аліно! — у величезному захваті вигукнув Перегрінус.

— Ну як, добре я все влаштувала, Перегрінчику? — мовила Аліна. — Правда ж, ти радий, хлопчику мій? Може, хочеш ближче оглянути всі ці чудові речі, випробувати свого нового коника? Глянь, який гарний, рудий, як вогонь!

— Чудовий кінь, — погодився Перегрінус, оглядаючи загнужданого дерев'яного коника, і з радості в нього аж сльози виступили на очах. — Чистокровної арабської породи.

І він негайно ж скочив на свого породистого, гордого коня. Та хоч Перегрінус був і дуже добрий їздець, цього разу він якось сплехував: баский Понтіфакс (так звався кінь) захропів, став дибки, і вершник полетів додолу сторч головою. Але не встигла ще перелякана до смерті Алана кинутись на допомогу Перегрінусові, як той уже схопився на ноги і піймав за повід коня, що, брикаючи задніми ногами, хотів утекти. Перегрінус знов скочив у сідло і, докладаючи всіх зусиль, застосовуючи все своє вміння і вправність, зумів так приборкати дикого же-

ребця, що той застогнав, захрипів, затремтів усім тілом і визнав у ньому свого могутнього володаря. Коли Перегрінус зліз нарешті з сідла, Аліна відвела упокореного коня до стайні.

Хвацька їзда, від якої ходором ходила кімната, а може, й цілий будинок, скінчилась, і Перегрінус сів до столу, щоб спокійно оглянути решту чудових подарунків. Ласуючи марципанами, він водночас змушував то ту, то іншу фігуру показувати своє мистецтво, зазирає у книжки, потім зробив огляд своєму війську і дійшов до висновку, що воно дуже доцільно обмундироване і поза всяким сумнівом непереможне, бо в жодного солдата не було шлунка. Нарешті він перейшов до ловів і з прикрістю пересвідчився, що серед подарунків є тільки лови на зайців і на лисиць, а ловів на оленів і на диких свиней немає. А мали ж бути, Перегрінус знав це краще, ніж будь-хто, бо сам і купував усі ті подарунки, надзвичайно пильно й старанно їх добираючи...

Та, мабуть, треба вберегти ласкавого читача від прикрих непорозумінь, яких йому не минути, коли автор захопиться й розповідатиме собі далі, забувши про те, що хоч йому самому добре відомі всі обставини, пов'язані з різдвяними подарунками, про які йде мова, ласкавий читач нічогосінько про них не знає і тільки хоче дізнатися.

Дуже б помилився той, хто уявив би собі, що Перегрінус Тис — хлопчак, якому добра мати чи якась інша прихильна до нього істота жіночої статі, що має романтичне ім'я Аліни, приготувала різдвяні подарунки. Де там!

Пан Перегрінус Тис досяг тридцяти шести років, тобто чи не найкращого віку в житті. Шість років тому його вважали красенем, а тепер, і цілком справедливо, — приємним на вигляд чоловіком; але завжди, і тоді й тепер, усі ганили його за те, що він надто замикається в собі, не знає життя і, мабуть, піддався якійсь хворобливій меланхолії. Батьки, які мали дочок на порі, вважали, що шановному Тисові, щоб вилікуватись від меланхолії, найкраще було б одружитися; у нього ж і вибір великий, і навряди чи якась дівчина йому відмовить. Думка цих добродіїв, особливо щодо згоди дівчат вийти за нього заміж, була цілком слушною, бо пан Перегрінус Тис, крім того, що, як уже сказано, був приємним на вигляд чоловіком, мав ще й добрий статок, успадкований від батька, пана Бальтазара Тиса, дуже заможного купця. Таким

високообдарованим чоловікам на їхнє невинне питання: «Чи ви згодні, люба моя, ошчасливити мене, віддати мені свою руку?» — дівчина, яка на кохання вже дивиться без колишньої екзальтації, тобто, яка має вже щонайменше двадцять три — двадцять чотири роки, майже завжди відповідає, почервонівши і опутивши очі: «Поговоріть із моїми дорогими батьками, я не маю своєї волі і слухаюсь кожного їхнього слова!» А батьки, молитовно склавши руки, кажуть: «Якщо на те Божа воля, то ми не заперечуємо, любий сину!»

Та пан Перегрінус Тис ні до чого, здавалося, не відчував такої нехіті, як до одруження. Бо, крім того, що він взагалі був відлюдькуватий, особливо дивну ідіосинкразію виявляв він до жіноцтва. Коли поблизу опинялася якась жінка, на лобі в Перегрінуса виступали краплі поту, а якщо вже до нього озивалася молода, та ще й гарна дівчина, він так лякався, що язик йому прилипав до піднебіння, а все тіло судомно тремтіло. Може, саме тому його стара служниця була така неймовірно бридка, що багато хто з мешканців околиці, де жив пан Перегрінус Тис, вважав її за якусь природничо-історичну дивовижу, її розпатлані, чорні з сивиною коси дуже пасували до червоних каправих очей, а товстий, мідного кольору ніс — до білих, аж синіх губів: то був довершений образ кандидатки на Блоксберг. Два чи три сторіччя тому їй навряд чи пощастило б уникнути вогнища, а тепер Перегрінус Тис, та, мабуть, і не тільки він, вважали її за вельми добродушну особу. І вона й справді була добродушна, а тому їй можна було пробачити, що для підкріплення й потреби свого тіла вона за день вихиляла не одну чарочку горілки і, може, надто часто діставала з-за пазухи величезну, чорну, лаковану табакерку й щедро набивала свій показний ніс справжньою оффенбахською табакою. Ласкавий читач уже здогадався, що ця дивовижна особа і є та сама Аліна, яка влаштувала різдвяну ялинку. Бог його знає, як саме їй дісталася славнозвісне ім'я королеви Голконди...

Та якщо батьки, які мали дочок на порі, вимагали, щоб заможний і приємний на вигляд Перегрінус Тис переборов свій страх перед жінками й негайно одружився, то старі парубки казали, що пан Перегрінус Тис добре робить, бо з його вдачею краще взагалі не одружуватись.

Погано тільки, що при слові «вдача» дехто з них робив дуже таємничу міну, а на прохання розповісти докладніше, що

все це означає, вони відверто натякали, що в пана Перегрінуса Тиса, на жаль, не всі дома і що ця вада була в нього від самого дитинства. Ті, хто вважав бідолашного Перегрінуса за причинного, належали переважно до категорії людей, твердо переконаних, що на великій життєвій дорозі, якої нам наказує триматися розум і розважність, ніс — найкращий проводар і дороговказ і що ліпше надіти на очі шори, ніж допустити, щоб тебе звабили вбік запашний куцц чи квітучий моріжок.

А втім, треба визнати, що і в зовнішності пана Перегрінуса, і в його вдачі було багато дивного, з чим люди не могли змиритися.

Ми вже казали, що батько пана Перегрінуса Тиса був дуже заможний, солідний купець, а коли ще й додамо, що він мав дуже гарний будинок на привітному Кінському ринку і що в цьому будинку, та ще й у тій самій кімнаті, де малий Перегрінус завжди діставав різдвяні подарунки, дорослий Перегрінус отримав їх і цього разу, то не лишиться ніякого сумніву, що дивовижні події, про які ми хочемо тут розповісти, відбувалися не десь-інде, як у славетному, прегарному місті Франкфурті-на-Майні.

Батьки пана Перегрінуса нічим особливим не відзначалися; досить того, що вони були чесні й тихі люди, і ніхто про них не казав нічого поганого. На біржі пана Тиса безмежно поважали завдяки тому, що він завжди впевнено і вміло гендлював на великі суми, вигравав їх одну за одною, але не ставав від того пихатим, а лишався таким самим скромним, як і був, ніколи не хвалився своїм багатством і виявляв його тільки тим, що не скнарував ні в малому, ні в великому і навіть ставився поблажливо до неоплатних боржників, які попали в біду, хоч вони й самі були винні.

Дуже довго в пана Тиса не було дітей, аж поки нарешті, майже через двадцять років після шлюбу, пані Тис подарувала своєму чоловікові гарного, здорового хлопчика, що й був нашим Перегрінусом Тисом.

Можна собі уявити, які безмежно раді були батьки. Ще й досі мешканці Франкфурта розповідають про пишні хрестини, які влаштував старий Тис і на яких він пригощав усіх найбагатішим, багато років вистояним рейнським — таке вино подають хіба що на святі коронації. Та ще більшої хвали старий пан Тис заробив собі тим, що покликав на хрестини кількох

людей, які ставились до нього вороже і немало зробили йому прикрощів, а також і тих, перед ким він сам відчував себе винним, і таким чином банкет став святом миру й прощення.

Ох! Доброму панові Тису й на думку не спадало, що той самий хлопчик, народженню якого він так зрадів, скоро завдасть йому стільки горя й клопоту.

З найперших же місяців свого життя малий Перегрінус почав виявляти дуже дивну вдачу. Кілька тижнів він безперервно кричав день і ніч, хоч не видно було, щоб у нього щось боліло, а потім раптом затих і ніби заляк, нічого не відчуваючи. Здавалося, ніщо не могло справити на нього ніякого враження, його маленьке личко ані розквітало в усмішці, ані кривилося від плачу, наче то була не дитина, а мертва лялька. Мати казала, що, будши вагітною, вона здивилась на старого бухгалтера, який уже двадцять років мовчки, мов закам'янілий, з таким самим дерев'яним виразом на обличчі, сидів у конторі над рахунками. Багато гарячих сліз пролила вона над своїм автоматом.

Нарешті хрещеній матері спала щаслива думка принести малому Перегрінусові надзвичайно строкатого і, правду кажучи, дуже бридкого арлекіна. Очі в хлопчика раптом дивно ожили, на устах з'явилася лагідна усмішка, він простяг руки до ляльки і, отримавши її, ніжно пригорнув до грудей. Потім він знов звів на строкатого чоловічка такий тямущий, промовистий погляд, наче в ньому раптом прокинулись розум і почуття, та ще й сильніші, ніж бувають у дітей такого віку.

— Він надто розумний, — сказала хрещена мати, — і довго не проживе. Ви тільки гляньте йому в очі, він уже думає багато більше, ніж йому годилося б.

Ці слова дуже втішили старого пана Тиса, який уже був змирився з думкою, що після багатьох років даремних сподівань він став батьком недоумка; та невдовзі на нього звалився новий клопіт.

Давно вже минув той час, коли діти звичайно починають говорити, а Перегрінус і досі не вимовив жодного слова. Можна було б подумати, що хлопець глухонімий, якби він, бувало, не дивився на того, хто до нього звертався, таким уважним, зацікавленим поглядом, часом навіть з радісним чи сумним виразом на обличчі, — кожному було видно, що він не тільки все чує, але й розуміє. А нянька розказувала про нього ще й

не таке, і як же здивувалася мати, сама переконавшись, що це правда! Уночі, коли хлопчик лежав у постелі й думав, що його ніхто не чує, він тихо проказував окремі слова і навіть цілі речення, та ще й майже не калічив їх, як звичайно калічать діти в його віці, — видно робив такі вправи віддавна. Небо обдарувало жінок особливим хистом угадувати, яким шляхом розвивається людська натура, що перебуває тільки-но в зародку, і через це, особливо для малих дітей, вони, як правило, найкращі виховательки. Цей хист допоміг і пані Тис; вона не показувала хлопчикові, що його підслухують, і не тільки не змушувала його балакати, а навпаки — іншим способом спритно домоглася того, що він сам перестав приховувати свій чудовий талант і, всім на диво, повільно, але чітко заговорив при людях. Проте до розмови він завжди виявляв якусь нехить і був дуже задоволений, коли йому давали спокій.

Так пан Тис пережив і страх, що його син буде німий, але потім за цим клопотом прийшов інший, ще більший. Коли малому Перегрінусові настав час братися до науки, він знов повівся так, наче йому тільки з величезним зусиллям можна було втовкмачити щось у голову. На диво, з читанням і письмом сталося те саме, що й з мовою: спершу він не міг нічого втнути, а потім раптово й несподівано все в нього пішло якнайкраще. А проте, коли Перегрінус підріс, жоден учитель не лишався надовго в їхньому домі, і не тому, що хлопчик їм не подобався, — просто вони ніяк не могли пристосуватися до його вдачі. Перегрінус був тихий, слухняний, старанний, а все ж про систематичне навчання, якого домагалися вчителі, годі було й думати, бо він тільки те розумів, тільки тим захоплювався, що промовляло до його душі, а все решта проходило повз нього, не лишаючи ніякого сліду. А до його душі промовляло тільки все чудесне, все те, що збуджувало його уяву, чим він потім жив і про що мріяв. Наприклад, він отримав колись у подарунок великий, на цілу стіну в його кімнаті, план міста Пекіна з усіма вулицями, будинками тощо. Коли Перегрінус глянув на казкове місто, на химерний люд, що неначе юрмився на його вулицях, він, мов на помах чарівної палички, перенісся в інший світ, у якому відчув себе наче вдома. Він жадібно накинувся на все, що тільки міг знайти про Китай, про китайців, про Пекін, намагався тоненьким, співучим голоском вимовляти звуки китайської мови за тим описом, який йому десь трапив-

ся, навіть спробував картонними ножицями перекроїти свій халат із найкращого камвольного атласу на китайський фасон, щоб, як усі китайці, весело гуляти пекінськими вулицями. А до всього іншого йому було байдуже, на біду вчителів, від якого старий пан Тис суворо вимагав, щоб він ознайомив свого вихованця з історією ганзейського союзу. Довідавшись з великим жалем, що Перегрінуса не можна витягти з Пекіна, батько звелів витягти самий Пекін з хлопцевої кімнати...

Поганою ознакою старий пан Тис вважав уже те, що Перегрінусові ще змалку лічильні жетони подобалися більше, ніж дукати. А підрісши, хлопець почав виявляти відверту огиду до великих грошових мішків і конторських книг. Та найдивовижніше було те, що він просто чути не міг слова «вексель»: у нього тоді по тілу проходила судома і, як він запевняв, з'являлося таке почуття, яке буває, коли хтось вістряем ножа водить по шибці. Довелося панові Тису визнати, що Перегрінус змалку показав себе непридатним до купецького ремесла, і хоч як йому хотілося, щоб син пішов його слідом, він таки відмовився від цього бажання в надії, що Перегрінус присвятить себе чомусь іншому. Пан Тис дотримувався тієї засади, що й найзакращіша людина повинна щось робити і мати якесь становище в житті; до неробства він відчував огиду, а саме до нього був очевидячки схильний Перегрінус, дарма що мав чимало безладно накопичених знань, які він здобув своїм власним способом. Це був найбільший і найтяжчий клопіт для старого Тиса. Перегрінус не хотів нічого знати про реальний світ, а старий жив тільки в реальному світі, тож незгода між батьком і сином була неминуча, і чим старший ставав Перегрінус, тим вона виявлялася різкіше, на превеликий жаль матері, яка радо б дозволила своєму лагідному, слухняному Перегрінусові, найкращому синові, вільно жити в незрозумілому, щоправда, для неї світі мрій і марень і яка не могла збагнути, чому батько неодмінно хоче нав'язати йому якусь працю.

За порадою досвідчених друзів старий Тис послав сина в Ієнський університет; а коли той повернувся через три роки, старий добродій сердито вигукнув:

— Ну от, так я й думав! Дурним мрійником поїхав, дурним мрійником і вернувся!

Пан Тис не помилявся в тому, що Перегрінус у своїй натурі нітрохи не змінився, лишився таким самісіньким, як і

був. Але пан Тис ще не втратив надії якось напоумити свого сина-виродка, думав, що коли він спробує силоміць залучити Перегрінуса до справ, то, може, той зрештою все-таки звикне до них і змінить свої уподобання. Він послав його до Гамбурга з завданням, яке можна було виконати, навіть не дуже розуміючись на торгівлі, а крім того, дав йому рекомендаційного листа до свого тамтешнього приятеля з проханням не лишити хлопця без доброго слова й щирої поради.

Перегрінус поїхав до Гамбурга, вручив приятелеві свого батька не тільки рекомендаційного листа, а й усі папери, що стосувалися його завдання, а сам зник невідомо куди.

Тоді від приятеля пана Тиса надійшла така звістка:

«Вашого цінного листа від... числа вчасно вручив мені Ваш шановний син. Але сам він більше не з'являвся, а зразу ж поїхав з Гамбурга, не лишивши ніяких доручень. На перець тут попит невеликий, на бавовну поганий, каву беруть тільки середніх ґатунків, зате добре йде меліс, а також весь час тримаються ціни на індіго. Моє шанування і т. д.»

Ця звістка неабияк збентежила б пана Тиса та його дружину, коли б з тією самою поштою не надійшов лист і від самого блудного сина, в якому він найпокірніше вибачався, що ніяк не міг виконати, як того хотів батько, отриманого завдання, і що його непереможно ваблять далекі краї, з яких він через рік сподівається вернутися щасливішим і веселішим.

— Ну й добре, — сказав старий добродій, — хай хлопець оглянеться по світі, може, там з нього витрусять його химери.

Мати забідкалася, що синові може не стати грошей на далеку дорогу, — мовляв, він дуже злегковажив, не написавши, куди саме поїхав. Але старий тільки засміявся:

— Нічого, як не стане грошей, то швидше пізнає життя. Не написав, куди він хоче їхати, то принаймні знає, де нас його листи застануть.

Так ніхто й не довідався, куди помандрував Перегрінус; одні запевняють, що він побував у далекій Індії, а інші, навпаки, вважають, що він відвідав її лише в своїй уяві. Певне тільки одне: що він був десь далеко, бо вернувся до Франкфурта не через рік, як обіцяв батькам, а через цілих три роки, та ще й пішки, обшарпаний і схудлий.

Батьківський дім був наглухо зачинений, і хоч скільки Перегрінус дзвонив і стукав, ніхто в ньому не озивався.

ЗМІСТ

ПРИГОДА ПЕРША

Вступ,

*з якого прихильний читач дізнається про життя пана
Перегрінуса Тиса якраз стільки, скільки йому треба знати.*

*Свят-вечір у палітурника Леммергірта
на Кальбахській вулиці і початок першої пригоди.*

Дві Аліни3

ПРИГОДА ДРУГА

Приборкувач бліх.

Сумна доля принцеси Гамагеї у Фамагусті.

Незугарність генія Тетеля

і дивовижні мікроскопічні досліді й розваги.

Вродлива голландка й чудна пригода

молодого Георга Пепуша, колишнього ієнського студента23

ПРИГОДА ТРЕТЯ

Поява маленького чудовиська.

Подальші відомості про долю принцеси Гамагеї.

Незвичайна дружня угода, яку вкладає пан Перегрінус Тис,

*і пояснення, хто такий старий добродій, що наймає
помешкання в його домі.*

Дивовижна дія одного

досить маленького мікроскопічного скла.

Несподіваний арешт героя цієї повісті39

ПРИГОДА ЧЕТВЕРТА

*Несподівана зустріч двох друзів.
Радник Кнарпанті і його юридичні засади.
Любовний розпач будяка Цегеріта.
Оптичний двобій магів.
Сомнамбулічний стан принцеси Гамагеї.
Думки у сні.
Як Дертъє Ельвердінк сказала майже правду,
як будяк Цегеріт утік з принцесою Гамагеєю.....57*

ПРИГОДА П'ЯТА

*Дивовижне слідство і подальша мудра й розважна поведінка
пана таємного радника Кнарпанті.
Думки молодих поетів-ентузіастів і дам-письменниць.
Міркування Перегрінуса про своє життя
і вченість та розважність майстра Блохи.
Рідкісна доброчинність і стійкість пана Тиса.
Несподіваний кінець небезпечної і трагічної сцени72*

ПРИГОДА ШОСТА

*Чудернацькі витівки мандрівних штукарів у винарні,
що скінчилися добрячою бійкою.
Трагічна історія кравчика із Саксенгаузена.
Як Георг Пепуш дивує чесних людей.
Гороскоп.
Приємний двобій знайомих у Левенгуковій кімнаті.....89*

ПРИГОДА СЬОМА

*Лихі підступи мікроскопістів, спільно задумані,
і їхня безперервна дурість.
Нові злигодні пана Перегрінуса Тиса
і нова небезпека для майстра Блохи.
Розонька Леммергірт.
Віщий сон і кінець казки 106*